

FORSKNING

DET SVENSKA RÄTTS- OCH FRIHETSARVET I FINLAND

Av professor BO PALMGREN

I SKUGGAN av dagens världshändelser och särskilt inför det blodiga sorgespel, som gått ut över Ungerns folk, kan det synas självupptaget och förmätet att tala om vårt eget lands rättsordning och dess förträfflighet eller om värdet av de frihetsgrundsatser, som vårt eget folk haft lyckan att kunna bevara genom växlande öden. Men det förhåller sig kanske dock så, att en blick på vår egen rättsordning och på några av dess bärande grundsatser kan vara ägnad att på sitt sätt belysa någonting av det, som den så kallade fria världen har att arbeta för, och någonting av det som står på spel när ett folk kämpar för sin frihet.

När man i Finland talar om det svenska rättsarvet, måste man framför allt hålla i minnet att det inte är fråga om någonting, som kommit utifrån såsom ett främmande lån, och inte heller om någonting sådant, till vilket den

Artikeln återger huvuddelen av festtalet vid svenska dagens fest i Vasa den 6 november 1956.

svenska befolkningen kunde sägas äga någotslags företrädesrätt framom den finska. Rättsarvet är tvärtom starkt förknippat med vårt lands egen historia och det utgör en arvedel för hela vårt folk.

Det förhöll sig visserligen så, att den svenska rätten i en grå forntid infördes västerifrån från de svenska landskapen och fick rotfäste i vårt land samtidigt med den svenska bosättningen. Den svenska rätten utbreddes även med erövrarens svärd och undanträngde den rätt, som varit gällande bland de finska folkstammar, vilka från andra håll invandrat till landet. Och det förhåller sig nog så som en finskspråkig jurist i ett rättshistoriskt arbete nyligen framhållit, att det i princip måste betraktas såsom en nationell olycka, att ett folks rättsordning undantränges och ersättes av en utifrån kommande rättsordning. Men i praktiken utföll det hela i vårt land alldeles annorlunda. Såsom samma juridiska författare — Paavo Pajula — särskilt understryker, var den svenska rätten en mycket god rättsord-

ning, som kom att bli en värdefull tillgång och en kraftkälla för hela vårt folk. Därtill kom, att Finland snart fick en sådan ställning i riket, att dess egna företrädare kom att delta i lagstiftningen och medverka till rättsordningens utvecklande och förkovrande.

Finlands rättsliga likställighet med de övriga delarna av riket be-
seglades genom konung Håkan Magnussons brev av den 15 februari 1362, där det berättades att Nils Turesson, lagman i Österland, på särskild kallelse deltagit i det nyss förrättade konungavalet, och där det förordnades att lagmannen i Österland vid varje konungaval liksom de övriga lagmännen i riket skulle komma tillstädes med klerker och tolv man av allmogen för att döma till konung på all allmogens vägnar i Österland. Konung Erik XIII — Erik av Pommern — förordnade 1435 att Österland skulle delas i två lagsagor. Den ena bestod av södra delen av Egentliga Finland och dess skär, Nyland, östra och västra Karelen samt Tavastland. Den andra lagsagan bestod av norra delen av Egentliga Finland och dess skär, Satakunda, övre och nedre Norrbotten, dvs. nuvarande Österbotten, samt Åland. Denna delning av lagsagan innebar en fördubbling av ombuden vid konungavalen, där dessa ombud kom att utgöra vidpass en femtedel av de församlade. Bland dem som under den senare medeltiden del-

tog i konungavalen finner man även många män, som bar rent finska namn.

Rätten att på detta sätt delta i konungavalen förlorade sin betydelse när riket under Gustav Vasas tid förvandlades från valrike till arvrike. I stället hade Finland med tiden på ett annat sätt ryckt in i folkrepresentationen. När riksdagen småningom växte fram och efter hand fick allt fastare former, erhöll Finland företrädare i de olika stånden enligt samma grunder som de övriga delarna av det gemensamma riket. Detta innebar att all den lagstiftning, som skedde under riksdagens medverkan, också skedde under medverkan av företrädare för Finlands folk — dess adel, präster, borgare och bönder.

Också på ett annat sätt deltog Finland i lagstiftningsarbetet. Under de långa och grundliga förarbetena till 1734 års lag inforrades utlåtanden från olika delar av riket. Bland de bevarade utlåtandena finnes många från Finland — rika på synpunkter både i fråga om de föreslagna stadgandenas innehåll i allmänhet och i fråga om deras lämplighet eller olämplighet med tanke på förhållandena i Finland, där avstånden var längre, där landet var mindre uppodlat och där naturen var kargare.

Till denna medverkan i själva lagstiftningen kan man lägga det sakförhållandet att den gemensamma lagen — först landslagen

och stadslagen samt sedan 1734 års lag — under århundraden tillämpats av Finlands domstolar och ämbetsmän och varit ett rättesnöre för alla rättsförhållanden mellan människorna i deras dagliga samliv — i allt som rymmes i den gamla ramsan

»Giftas, ärva, jorden bygga, handla
det är laga fång.

Sky missgärning, straff, utsökning
och olaga rättegång.»

(Jfr J. E. Almquist, Svensk juridisk litteraturhistoria, Stockholm 1946, s. 263.)

Vid sidan av den allmänna lagen hade gemensamma lagar och förordningar på den offentliga rättens område utvecklat samhällslivet och samhällsstrukturen i Finland enligt samma linjer som i övriga delar av riket.

Alla dessa århundraden av gemensamhet på lagstiftningens, rättslivets och samhällslivets område väger långt tyngre än den omständigheten, att de finska stammarnas rätt en gång i en grå forntid undanträngdes av svensk rätt.

Mot bakgrunden av allt detta kan man våga det uttalandet att rättsordningen egentligen inte var någonting som Sverige lämnade i arv till Finland vid skilsmässan efter 1808–1809 års krig. Det var sin egen rättsordning som Finland fick behålla. En grundförutsättning för att

detta skulle kunna ske, var att rättsordningen vuxit så fast in i hela folkets medvetande att den betraktades såsom landets egen egendom och tillmättes så högt värde att det för den främmande erövraren knappast hade kunnat synas möjligt att försöka byta ut den mot någon annan.

När man på detta sätt betonar att rättsordningen var vår egen, så kan man ändå inte alldeles förneka att det ligger någonting berättigat i att man talar om »det svenska rättsarvet». Den rättsordning, som också efter skilsmässan förblev gällande i den östra rikshälften, var i det väsentliga ett uttryck för svensk livssyn och svensk rättsuppfattning. Den byggde i mångt och mycket på det bästa av vad som bevarats av gemensamma nordiska rättstraditioner. Man kan kanske dessutom i fråga om Finlands andel i rättsutvecklingen göra det antagandet, att både ståndsfördelningen och språket kom att medföra en förhållandevis större aktiv insats av Finlands svenskar än av dem som hade finska till modersmål.

Styrkan och motståndskraften hos vår rättsordning låg i de upphöjda och klara grundsatser på vilka den byggde — grundsatser av nästan allmänmänsklig giltighet. Till dem kunde man i Finland hänvisa, när rätten sattes i trångmål.

Runeberg låter landshövdingen med handen på lagboken säga:

»I den, sen sekler ren, det stadgat
stått,
att, bryter en, all skuld är endast
hans,
att mannen bötar ej för hustruns
brott,
ej hustrun för sin mans.
Om det är brott att kämpa för
sitt land,
vartill vart ädelt hjärta svarar
nej,
så utkräv straff av män med svärd
i hand,
av barn och kvinnor ej.»

I skaldens dramatiserade skildring mötes landshövdingen och den ryske generalguvernören öga mot öga. I själva verket skrev de till varandra. Men i sak är steget inte långt mellan diktens ord och ordalydelsen i den skrivelse som landshövding Wibelius avlät till generalguvernören. Där kan man läsa bland annat följande: »uti Dess Kejserliga Maj:ts namn har Eders Excellence offentligen försäkrat om bibehållande af Landets Lagar; och tillsagdt mig, at under Lagarne skydda alla Lähnets Innevånare, som ej directe uti militairiska operationerne deltaga. Deraf följer altså, at jag ej kan underlåta hos Eders Excellence anmäla, hurusom våra Lagar förmå, det ingen kan annars mans rätt förverka — ej mannen hustruns, ej gäldenären borgenärens. 4 § VI Cap. G. B. förmår, at hvar äger sin sak ensam böta. Om nu de i deras tjenste och trohets pligt stadde Herrar Militai-

rer af Finska Armeen förverkat deras egendom för ett brott, dem förut okänt, så förenar sig icke med Lagen, at deras hustrur och deras borgenärer skola gå deras rätt förlustige.» (Jfr J. R. Danielson, Finlands förening med ryska riket, Borgå 1890, s. 74.)

Det stadgande i giftermålsbalken i 1734 års lag, till vilket Wibelius hänvisade, härstammar direkt från ett stadgande i landslagens edsöresbalk, som i sin tur härstammar från flere stadganden i olika landskapslagar, där samma grundsats kommit till uttryck. Så hette det t. ex. i Östgötalagens edsöresbalk om dem som för edsöresbrott förklarades fredlösa: »Nu förverka de icke sina barns lott och icke sina hustrurs lott och icke någons lott, som har del i boet med dem. Ty ingen kan förverka en annans lott; var och en skall ensam böta för sitt brott.»

Sedan senare hälften av 1200-talet kan man hos oss påvisa en rak linje av klara lagbud, som uttrycker denna rättsgrundsats, vars värde för friheten man inser, om man tänker på i hur stor utsträckning diktaturregimer och förtryckare i krig och fred låter hämnd och vedergällning gå ut över anhöriga och andra oskyldiga — om man tänker på hur ogenerat segrande stormakter också i vår tid låtit sina konfiskationskrav gå ut över enskilda personer utan annan skuld än deras medborgarskap i en besegrad stat.

Ett annat värdefullt smycke i vår äldre rätt är stadgandena i landslagens konungabalk om den ed som konungen hade att avlägga. I dessa stadganden framträder ett klart erkännande av den enskilde medborgarens rätt att för liv, frihet och egendom få skydd mot de styrande och mot de starka — med andra ord ett klart erkännande av det som man i våra dagar kallar de mäskliga rättigheterna eller medborgarnas grundrättigheter. Detta avsnitt i landslagens konungabalk bygger på en av Magnus Eriksson år 1335 utfärdad stadga om konungaval. Konungaedens uppställning och innehåll var inte i och för sig någonting typiskt svenskt. Tvärtom visar den stora likheter med de konungaförsäkringar, som under 1200- och 1300-talet förekom i andra länder med nordisk eller därmed besläktad rättsordning — särskilt i Danmark och England. Men rättstraditionen blev i Sverige och Finland bättre bevarad — kanske därigenom att konungaeden kom att ingå i konungabalken, så att dess frihetsgarantier därigenom under århundraden kom att synas på en framträdande plats i den allmänna lagboken.

Ett märkligt förhållande är att landslagens konungabalk ännu återropades såsom en gällande rättskälla i den regeringsform, som var i kraft under hela den tid Finland var förenat med ryska riket och ända fram intill dess Finland år 1919 såsom självständig stat fick

en ny regeringsform. Det hette nämligen i 1772 års regeringsform, där de nämnda frihetsgarantierna bekräftades, att konungen ägde styra riket efter konungabalken i landslagen och denna regeringsform. När Leo Mechelin år 1877 utgav en samling av Finlands grundlagar, avtryckte han i förordet hela det fjärde kapitlet av konungabalken. Han framhöll att egenskapen av tillämplighet efter hand gått förlorad för konungabalkens stadganden, därigenom att senare grundlagar dels ändrat dem och dels upptagit dem i sig. Men det hade en politisk betydelse att veta, huruledes den lagbundna frihet och de konstitutionella rättsprinciper, som vårt folk håller i helgd, har sina djupa och starka rötter långt tillbaka i tiden. Och han framhöll att landslagens återropande i regeringsformen måste anses ha just denna mening, att erinra om grundvalens fortfarande bestånd, huru förändrad den byggnad än må vara som under tidernas växlingar uppföres därpå.

Det torde vara onödigt att jag genom konkreta exempel belyser hur mycket våra lagar och grundlagar samt vårt folks inställning till dess rättsarv hade att betyda under den rättskamp som följde under ofärdsåren och som på sitt sätt var en förberedelse till och en förutsättning för vårt lands självständighet.

I 1919 års regeringsform upptogs

och utvecklades arvet från landslagens konungaed på ett mycket framträdande sätt. Ett helt kapitel i den nya regeringsformen ägnades medborgarnas allmänna rättigheter och rättsskydd. Och nu står man inför det märkliga sakförhållandet, att det svenska rättsarvet i fråga om dessa grundläggande frihetsgarantier kommit att i Finland få ett fullständigare och klarare uttryck än i Sverige, där man endast har att hålla sig till den visserligen värdefulla, men mycket knapphändiga och omdiskuterade § 16 i 1809 års regeringsform.

En annan sak är den, hur dessa frihetsgarantier tillämpas i praktiken. Det kan icke fördöljas eller förtigas, att man i vårt land i nederlagets skugga under yttre hot och tvång kom att i olika avseenden bryta emot och göra avsteg från dessa frihetsgarantier. Men detta är en sak för sig — även under fredstid och under normala samhällsförhållanden är det av betydelse att tänka på den praktiska tillämpningen av grundlagen. När professor Paavo Kastari nyligen höll sin installationföreläsning vid Helsingfors universitet, framhöll han att de styrande hos oss samt våra domstolar och myndigheter alltför ofta försummar att ur regeringsformens allmänna stadganden om de medborgerliga rättigheterna söka ledning och upplysning när det gäller att ta ställning till rättsfrågor, som inte blivit lösta genom särskilda lagstadganden. Professor Ka-

stari menar, att regeringsformens stadganden inte är enbart programförklaringar av deklatorisk innebörd. De är tvärtom rättsregler, som måste omsättas och tillämpas också på det levande livets problem och konflikter.

Denna vår nye statsrättsprofessors strävan att återuppliva respekten för de medborgerliga grundrättigheterna utgör inte någon isoleerad företeelse. Tvärtom kan man i våra dagar peka på en världsomfattande strävan att överallt genomföra och trygga vissa allmänna mänskliga rättigheter. Ett viktigt aktstycke i denna rörelse är den av Förenta nationerna år 1948 antagna allmänna deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna. Ett annat är den av Europarådet år 1950 upprättade konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. I dessa urkunder känner man igen många av de grundsatser, som i århundraden i Sverige och Finland varit ett stöd för den sanna folkfriheten — den som består i den enskilde medborgarens trygghet och rättsskydd mot den styrande makten, vare sig denna ligger i handen på en monark, en regering, eller en folkvald församling.

Vackra ord på ett pappersark är inte i och för sig tillräckligt. Vi kan inte i de såkallade västerländska demokratierna slå oss för bröstet och mena att friheten och rättvisan här alltid sitter i högsätet. Också

inom de västerländska demokratierna kan man finna prov på övervåld och maktmissbruk, på diskriminering och förakt för människovärdet. Men man kan dock inte komma ifrån att samlingen och uppslutningen kring de mänskliga rättigheterna utgör ett lovvärt försök att utbreda och inpränta betydelsen av vissa grundläggande åskådningssätt, som skiljer de fria folken från de folk som styres av diktatorer och despoter.

Här går också den stora skiljelinjen. När ett folk med förtvivlans mod kämpar för sin frihet, är kampens mål oftast just att uppnå en dräglig livsform, där de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna inte trampas i stoftet. En sådan kamp föres inte för vinnande av makt och yttre fördelar — den föres till försvar för livsvärden som för ett folk i nöd kan synas dyrbarare än livet självt.

Arbetet för de mänskliga rättigheterna förtjänar att vinna allt stöd och allt intresse i vårt land. I detta

arbete kan vi för vår del se ett led i bevarandet och utbredandet av de rättsgrundsatser, som bildar den värdefullaste kärnan i det svenska rättsarvet. Vi har inte den styrka eller den ställning i världen att vi kunde skänka mänskliga rättigheter åt något folk, som trängtar efter dem och som vore värt att få dem. Vi kan inte ge tröst åt den som suckar i mörker och band. Vi kan inte ge löfte att komma och lösa hans hand. Vi vet själva av egen erfarenhet att sympatittringar och sympatibevis har ett försvinnande litet värde för ett folk i livsnöd. Vår lott måste ofta i stort sett bli att stå som tomhänta och overksammas åskådare. Men ingenting kan hindra oss att delta i ett arbete på lång sikt för utbredandet av känslan för de mänskliga rättigheterna bland världens alla folk — också bland de stora och starka. Vi kan göra detta i den förtröstan att vi därmed på vår lilla avlägsna teg kan göra en uppbyggande insats i mänsklighetens tjänst.